

0. Preliminarii.

0. 1. Generalități. Petrecută independent de voința omului și scăpînd observației acestuia, evoluția fonetică este totuși un fenomen sesizabil. În mod firesc, vorbitorul stăpînește norma pe care o utilizează, învățarea limbii avînd loc, de regulă, prin intermediul unei singure norme¹. Contactul cu o altă normă — interesează, mai ales, dar nu exclusiv, contactul cu norma literară, superior organizată —, corelat cu tendința naturală de a accede la capacitatea de aplicare a principiilor acestei norme, poate genera, însă, o serie de tulburări². Vorbitorul poate observa diferențele dintre norma sa și aceea a altui vorbitor și poate încerca să-și orienteze vorbirea după cea a vorbitorului normei literare, ori poate marca diferențele dintre norma lui și o altă normă paralelă³. Contactul cu o altă normă, așadar, poate pune în mișcare anumite mecanisme prin care vorbitorul reacționează lingvistic⁴. De regulă,

¹Firesște, vorbitorul stăpînește mai multe norme, însă pentru simplificare, termenul de *normă* a fost utilizat doar pentru a reda concepte precum ‘normă literară’, ‘normă dialectală’, ‘normă regională’. Studiul de față a fost elaborat concepindu-se *norma* ca set de norme, precum și perspectivele diferite din care trebuie abordată chestiunea în discuție. Astfel, se vor face deosebiri între normele care se evidențiază în cazul mai multor relații: 1) grai-dialect- limbă literară, 2) limbă literară veche-limbă literară modernă, 3) idiolecte, 4) diferitele compartimente ale limbii.

²V. Philippide *Principii*, p. 107 și urm. Savantul român vorbește aici de „amestecul vorbirilor”; de asemenea, v. și Wartburg *Problèmes*, p. 22, 24, unde se arată că, la contactul dintre idiomuri, dialecte, se produc oscilații retrograde, în general mișcări în limbă.

³V. Martinet *Économie*, 42, unde se vorbește, în acest sens, despre acțiuni inhibitorii care pot fi responsabile de diferențele și divergențele interdialectale. Cf. și Gillieron *Études de géographie*, p. 74, unde se observă că: „le langage n’est pas seulement le miroir fidele d’une activité qui lui est extérieure, il sollicite encore pour lui-même l’attention en l’activité du sujet parlant. À tous les degrés, le langage est l’objet de préoccupations où se mêlent à la volonté d’être pleinement intelligible la connaissance de la diversité des parlers individuels ou locaux, le sentiment confus d’une hiérarchie des parlers et des formes, un désir obscur du mieux-dire”.

⁴Cf. și Françoise Helgorsky, *Norme et histoire*, în „Le français moderne”, 1982 (50), nr. 1, p. 15-41, unde autoarea arată că „Les normes régionales connaissent également des changements dans le temps perceptibles même au usagers” (p. 31), iar în *La notion de norme en linguistique*, publicat în „Le français moderne”, 1982 (50), nr. 1, p. 1-15, aceeași autoare își exprimă convingerea că norma socială are la bază intervenția

orice încercare, fie de depășire a limitelor dintre norme, fie de netă diferențiere a acestora, se face prin raportare la un anumit standard (normă literară, cea folosită de vorbitorul însuși etc.). Sesizând existența evoluției fonetice și a diferențelor dintre normele în contact, precum și dintre registrele limbii, deși este capabil să pună în aplicare principii deduse pe baza unor observații analogice, vorbitorul nu reușește mereu să discearnă — în conformitate cu legile evoluției fonetice observate — asupra căii pe care ar trebui să o urmeze.

0. 2. Exemplificare. În latina populară, numeroase dereglări apar ca rezultat al unor contradicții dintre manifestarea unor tendințe din vorbirea populară, perturbatorii din punctul de vedere al normei, și forța conservatoare a unei norme ce fusese model, dar care devenise caducă. În mod asemănător, în vechea română literară, adică într-o perioadă în care limba vorbită ajunsese în momentul în care permitea — și cu ajutorul unui model străin — edificarea unei norme⁵, observatorul asistă la manifestarea contradicțiilor dintre tendințe de ordonare și regularizare a unei norme pe principii coerente și evoluția firească a unei limbi vii care se dezvoltă și funcționează natural, nestingerită de reguli⁶. S-ar putea găsi explicații ale acestui mod de a acționa al vorbitorului, lămurindu-se procesele care au generat aceste acțiuni

conștientă a comunității, în vreme ce norma obiectivă (autoarea precizează în *art.cit.* valorile termenilor acestei distincții) „se confond pour l’usager avec l’emploi «naturel» de sa langue (...). Toutefois, une variété donnée dans sa situation d’emploi peut être sentie comme une norme sociale et faire l’objet d’interventions conscients” (p. 10). Atît din cele ce reies din ultimele două rînduri citate aici, cît și din cele susținute de J. Gillieron (citat la nota precedentă), este de reținut încă un aspect, care va fi discutat mai jos. Vorbitorul nu reprezintă un cadru pasiv în care limba se vorbește. Afirmația lui W. von Humboldt, conform căreia limba este *energeia* și nu *ergon* nu poate fi deplină decît dacă se reamintește că vorbitorul este un agent care re-crează, el însuși aflat într-o permanentă activitate. Pentru aceasta trebuie să se recunoască și factorului conștient o anumită pondere.

⁵Pentru perioada dialectelor literare s-a avut în vedere situația complexă pe care vechile texte o reflectă.

⁶Nu sînt de ignorat chiar eventuale contradicții din sînul celor instruiți, care s-au repetat mai tîrziu (tot într-un moment prielnic normării, și acesta plin de contradicții), în cadrul disputei dintre latiniștii etimologiști și fonetiști.

conștiente, prin urmărirea unor exemple din *Appendix Probi*⁷, unde apar o serie de prescripții precum:

coquens non *cocens* (p. 197);

exequiae non *execiae* (p. 197);

coqui non *coci* (p. 197).

Se constată că oclusiva velară rotunjită tinde să fie pronunțată fără apendicele labiovelar. Dar conștiința existenței unui tip de abatere, grefată pe necunoașterea formelor literare generează o reacție care va face să crească gradul de confuzie, căci apare și prescripția:

vacua non *vaqua* (p. 197);

vacui non *vaqui* (p. 197).

Cele două serii de contexte fonetice din *Appendix Probi* nu prezintă identitate deoarece în primele cazuri are loc delabializarea oclusivei urmate de palatală, în celelalte exemple plecându-se de la oclusive urmate de o velară. Ceea ce interesează însă, este jocul labializării oclusivei pentru că aceasta era o cauză a oscilațiilor înregistrate la acei vorbitori. O grafie precum *acqua*, care apare pentru grafia *aqua* (p. 198), — dacă nu cumva este doar o simplă grafie⁸ — atestă încercarea de păstrare a fonetismului literar; tendința populară fiind, însă, destul de puternică, se ajungea la un soi de compromis. Vorbitorul pare a analiza doar intuitiv contextul fonetic, el centrându-se mai mult asupra sunetelor care se află în schimbare ori asupra cărora i s-a atras atenția. El își urmează schimbările de articulare, simplificatoare și uniformizante (firește, dacă sensul o permite) și, deși înțelege să se conformeze anumitor norme, judecă analogic (cu forme din norma-model), prin generalizare, înlocuind aproape mecanic un fonetism, în toate contextele pe care le percepe ca asemănătoare cu acel model. Organele articulatorii nu impun, așadar, limite rigide, de natură coercitivă, vorbitorul putând încerca să refacă forme ale normei căreia

⁷*Appendix Probi*, în *Grammatici latini* ex recenssione H. Keili, Leipzig, 1864, vol. IV, pars 1, p. 193-204.

⁸Totuși, vezi Pușcariu LR II, p. 252-253, unde se consideră că inconsecvențele grafice au drept cauze dezechilibrul fonemic, opinie la care, pentru destul de multe situații concrete, se poate adera.

vrea să i se conformeze. Aceste afirmații se pot mai bine ilustra cu ajutorul unor prescripții precum :

miles non *milex* (p. 197);
aries non *ariex* (p. 198);
locuples non *locuplex* (p. 199);
poples non *poplex* (p. 199),

față de:

...*rix* non *meneris*⁹ (p. 198),

forme în care tendința $cs > s$, existentă în latina populară, și conștiința acestei „abateri” produc o serie de refaceri ale fonetismului „corect”, chiar acolo unde „corect” ar fi fost *-s*. Evoluția mai sus amintită a fost inconștientă, fonetică, în vreme ce o formă precum *ariex* apare printr-o substituție conștientă, deliberată, vorbitorul creînd forma analogic, deoarece socotește că *aries* este tot rezultat al evoluției fonetice.

O altă ilustrare din *Appendix Probi* poate fi folosită spre a evidenția relația dintre factorul fonetic și cel fonologic. Prescripția *i*, nu *y* apare astfel:

crista non *crysta* (p. 197);
vir non *vyr* (p. 198);
virgo non *vyrgo* (p. 198),
față de:
gyrus non *girus* (p. 197);
capsesys non *capsesis* (p. 198).

Aceste forme se pot corela cu unele de tipul:

Marsyas non *Marsuas* (p. 197);
tymum non *tumum* (p. 199);
myrta non *murta* (p. 199).

O simplificare de tipul $y > i$ a determinat o reacție conștientă opusă, astfel încît apar forme precum *crysta*. Pe de altă parte, *y* trece nu doar la *i* ci și la *u*. În acest fel *y* devine un element de natură să producă unele confuzii între *i* și *u*. Confuziile sînt generate — și pot fi sporite — de faptul că vorbitorul este conștient de posibilitatea producerii acestora

⁹Din forma corectă (recomandată) doar atît s-a păstrat, însă este suficient pentru demonstrația de față.

(posibilitate confirmată prin existența unor asemenea recomandări) și încearcă să le elimine. Orientarea se face spre fonetismele pe care le consideră a fi caracteristice normei literare, însă analogia operează cu legile fonetice. Evoluția fonetică este cea care procură material, creînd o bază, pe care vorbitorul poate specula, dacă o conștientizează. Într-adevăr, confuziile $i > u$, dar și $u > i$ apar: *bitumen non butumen* (p. 199), *tristis non tristus* (p. 198), *coruscus non scoriscus* (p. 198). Din punct de vedere fonetic, s-ar putea vorbi aici de asimilații și disimilații, dar la baza acestora stă intervenția factorului conștient. Factorul fonetic doar a permis și înlesnit o astfel de modificare. Prima formă capătă u pentru i și întrucît în mintea vorbitorului s-a produs o confuzie: el știa că există situații în care trebuie să pronunțe y nu i , dar y se confunda cu u și nu avem exemple de $*u$ non y . Pe de altă parte, o formă precum *scoriscus* poate apărea chiar dintr-o recomandare ce arată că *bitumen* este corect, dar și din confuzia lui u cu y și a acestuia cu i .

Se observă că puteau fi rostite toate sunetele (poate y [ü] începuse să ridice unele probleme căci devine bază de confuzii), o prescripție putînd genera rostirea și a sunetelor de care evoluțiile fonetice trecuseră deja. Dificultatea nu putea fi una fonetică. Dacă se urmărește un „raționament”¹⁰ de tipul:

dacă $e > o$	<i>telonium non toloneum</i>
	<i>iecur non iocur</i>
și $e > i$	<i>solea non solia</i>
atunci $i > o$	<i>orilegium non orologium</i>
	<i>tonitru non tonotru</i>
și dacă	<i>telonium non toloneum</i> ($e > o$)
și	<i>formica non furmica</i> ($o > u$)
	<i>tolerabilis non tulerabilis</i>
atunci	<i>catullus non catellus</i> ($u > e$).

¹⁰Construit cu exemple din *Appenix Probi*. În ceea ce privește termenul de „raționament”, acesta este utilizat nu în sensul obișnuit, ci numai spre a se sublinia inserția factorului conștient. Pentru „intuiții lingvistice orientate greșit”, v. Dumistrăcel *Influența*, p. 109.

se impune constatarea că este posibil ca felul în care se poate produce confuzia să decurgă din cel în care se petrece evoluția fonetică și sînt percepute și considerate rezultatele acesteia. Cu ajutorul unor exemple precum cele de mai sus se observă cum factorul inconștient nu acționează singur, alături de acesta acționînd periodic și cu intensități variabile un alt factor, de natură conștientă.

0. 3. Comentariu. Punctul comun al unor evoluții din limbă poate deveni cauză a confuziilor într-o perioadă în care tulburările din limbă sînt generate de procesele fonetice aflate în contradicție cu procesele din actul normării, care prezintă tendința de a corecta evoluția¹¹. Evoluția fonetică nu este stopată decît parțial, instrumentul prin care se petrece aceasta devenind cauză a unor noi mișcări în zona care prezintă identitate ori apropiere contextuală la nivel fonetic cu contextele în discuție. Fără a exista limitări în ceea ce privește posibilitățile vorbitorului de a articula sunetele în cauză, apar confuzii întrucît principiul coerenței în modificările operate de acesta nu este dublat de o bună cunoaștere a limbii în plan diacronic, în contextul ciocnirii (contactelor) dintre norme, ajungîndu-se la analize nefundamentate cu consecințe asupra formelor¹². De aceea, excepția nu reprezintă în mod necesar neîncadrarea în aceeași serie a ceea ce, aparent, face parte din respectiva serie, ci rezultatul unei alte perspective.

1. Generalități.

1. 1. Tema studiului. Studiul de față își propune să observe și să descrie pe baza unor analize amănunțite o serie de cazuri tipice în care s-ar putea spune că vorbitorii aplică legi fonologice în vreme ce tiparele de comportament lingvistic și mentalitatea acelor vorbitori rămîn guvernate de caracterul centrifug al legilor fonetice¹³. Schimbările

¹¹Cf. evoluția convergentă *kl, fl > hly*, fenomen determinat de aspirația vorbitorilor către o altă normă, în Hagege, Haudricourt, p. 41, nota, unde se vorbește de „hypercorrectisme”.

¹²La nivel individual, același lucru se poate întîmpla (aici însă, analiza nu mai este neîntemeiată în mod absolut, ea poate fi corectă, ci este diferită de aceea a colectivității).

¹³Distincția *lege fonetică* / *lege fonologică*, definirea și prezentarea acestor concepte, sînt făcute de S. Pușcariu în *Phonétique et phonologie* și *Sur les lois phonétiques*, în